

MISIR'DA MANTIK ÇALIŞMALARI VE MANTIK EĞİTİMİ ÜZERİNE: TÜRKİYE İLE KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Ahmet KAYACIK¹

Geliş: 12.09.2019 / Kabul: 12.12.2019

DOI: 10.29029/busbed.619105

Öz

Kadim bir geçmiş ve kültüre sahip olan Mısır, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve çok sayıda bilim insanını da içinde barındırmıştır. Bin yıldan fazla bir geçmişe sahip olan Ezher Üniversitesi, özellikle İslam dünyasında dinî eğitim alanında yüzyıllardır öncülük etmiştir. İslam bilim ve kültür dünyasının diğer bir merkezi de şimdiki Türkiye toprakları ve daha öncesinde de Osmanlılar ve Selçuklular olmuştur. Her iki kültür çevresi de çeşitli ilim dallarının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Mısır, bu süre zarfında, Osmanlıdaki eğitim yöntem ve içeriklerinden tabii olarak etkilenmiştir. Ancak 20. Yüzyıla gelindiğinde her iki ülke de artık ayrı bir devlet olarak varlığını sürdürürken, kendi iç dinamikleriyle yollarına devam etmişlerdir.

Felsefe ve mantık çalışmaları bağlamında konuya yaklaştığımızda, tarihte yaşamış oldukları değişimler sebebiyle Mısır'ın bu alandaki çalışmalara daha önce başladığı görülür. Burada etkili olan unsur, Türkiye'de yeni bir devletin kurulmasının ardından, kurumların teşekkül devresinin zaman almasıdır. Örneğin her ne kadar geçmişi Fatih Medreselerine dayandırılrsa da, İstanbul Üniversitesi 1933'de kurulurken, Ankara Üniversitesi 1946 yılında kurulmuştur. Buna karşın Mısır'da modern anlamda ilk üniversite olan Kahire Üniversitesi 1908'de kurulmuştur. Akademik çalışmalar, daha çok üniversiteler bağlantılı olduğu için, çeşitli alandaki çalışmalar da buna göre şekillenmektedir. Bu bağlamda mantık çalışmaları Mısır'da Türkiye'den önce başlamış gözükmektedir.

¹ Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mantık ABD, akayacik@erciyes.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3742-3301>.

Bu çalışma her iki ülkenin bu alandaki çalışmalarına genel hatlarıyla bakıp, nitel ve nicel bazı verileri değerlendirerek konunun sunulmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, eğitim, çalışmalar, Türkiye, Mısır.

**AN ESSAY ON THE EDUCATION AND STUDIES IN LOGIC IN EGYPT:
A COMPARATIVE STUDY WITH TO TURKEY**

Abstract

Egypt, which has an ancient history and culture, has been home to many civilizations and has also accommodated many scientists. With more than a thousand years of history, Azhar University has been a pioneer in the field of religious education, especially in the Islamic world for centuries. In yet another scientific and cultural center of the Islamic world it was also present territory of Turkey and earlier Ottoman and Seljuk. Both cultural environments contributed to the development of various branches of science. Egypt, which remained under Ottoman rule for a long time, was naturally influenced by the educational methods and contents of the Ottoman Empire during this period. However, by the 20th century, both countries continued to exist as a separate state and continued their path with their own internal dynamics. When we approach the subject in the context of philosophy and logic studies, it is seen that Egypt has started the studies in this field because of the changes they have experienced in history. Here influential factor, followed by the establishment of a new government in Turkey is taking time circuit consisting of the institutions. For example, although its history is based on Fatih Madrasah, Istanbul University was founded in 1933, while Ankara University was founded in 1946. However, the first modern university in Egypt, Cairo University was founded in 1908. Since academic studies are mostly related to universities, studies in various fields are shaped accordingly. In this context, the logic seems to have begun work in Egypt before Turkey. This study aims to present the subject by evaluating the qualitative and quantitative data of both countries in general terms.

Keywords: Logic, education, studies, Turkey, Egypt.

Giriş

Kadim bir geçmiş ve kültüre sahip olan Mısır, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve çok sayıda bilim insanını da içinde barındırmıştır. Bin yıldan fazla bir geçmişe sahip olan Ezher Üniversitesi, özellikle İslam dünyasında dinî eğitim

alanında yüzyıllardır öncülük etmiştir. 20. Yüzyıl başlarında kurulan Kahire üniversitesi ve diğerleri mantıkla ilgili çalışmaların oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Yaşadığımız yüzyılda, mantıkla ilgili faaliyetlerin daha çok üniversitelerde ortaya çıktığını görürüz. Gerek Mısır ve gerekse de Türkiye’de mantıkla ilgili içerikler, bu ülkelerdeki üniversitelerde okutulan mantık dersleri ve bunları okutan hocalarla bağlantılıdır. Bu bağlamda konuyu ele aldığımızda, ülkemizde mantık dersleri felsefe bölümleri ve ilahiyat fakültelerinde okutulmaktadır. Bu konuda eser verenler ise tabii olarak, felsefeciler ve ilahiyatçı mantıkçılardır. Mısır’da da benzer durum söz konusudur. Okutulan derslerin farkları içerik detayı ve haftalık saat açısından olabilir.

I. Mısır’da Mantık Eğitimi ve Mantık Çalışmaları

Bu başlık altında öncelikle Mısır’daki mevcut mantık eğitimine dair bazı bilgiler vermek istiyoruz. Mısır’daki üniversitelerde, mantık dersleri Edebiyat Fakülteleri Felsefe bölümlerinde iki dönem halinde okutulmaktadır. İlk dönemde bizim klasik mantık dediğimiz içerikler, burada *el-mantıku’s-sûri* adı altında okutulmakta, daha sonra ise modern mantık denilen kısım *el-mantıku’r-remzî* adıyla okutulmaktadır. Bu dersler 4 saat/kredi olarak zorunlu ders statüsündedir.² Klasik mantık derslerinde, mantığın tanımı, konusu, önemi, diğer ilimlerle ilişkisi, tarihi gelişimi, tanımlar ve önerme ve çeşitleri ilk bölüm olarak ele alınır. Akıl yürütme kısmı altında, doğrudan (önermenin hükümleri) ve dolaylı akıl yürütmelerden bahsedilir. Yine burada kıyasla ilgili çeşitli içerikler ele alınır. Son olarak da kıyasın reddi konusuna değinilir.

Sembolik mantık dersinde ise, öncelikle amaç olarak, onun tanımı, kaynakları ve farklı yönelimler ve eski/klasik mantıkla yeni mantık arasındaki ihtilafın izahı ve ayrıca bu mantığın önemi ve diğer ilimlerle ilişkisinin ortaya konulması hedeflenir. İçerik olarak, tanımı, önemi ve özelliklerinin yanı sıra, sabitler ve değişkenler, önerme ve önermenin sembolü ve doğruluk ve doğruluk değeri gibi temel kavramlar da öncelikle belirtilir. Daha sonra iki ana başlık altında konular ele alınır: bunlar ilk olarak, önerme hesapları veya doğruluk sembolleri mantığı. Burada doğruluk sembolüyle ilgili çeşitli içerikler incelenir. Diğeri ise, doğruluk tablolarıdır. Bu konu bir öncekine göre daha geniş olarak işlenirken, ilişkiler mantığı da bunun alt başlıklarından biri olarak anlatılır.

² Bu bilgiler Ayn Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünün ders içerikleri kısmından alınmıştır.

Ezher Üniversitesinde mantık derslerinde okutulan bir eseri(es-Sâfi, 1977) incelediğimizde, eserin klasik mantık konularını kapsadığı ve içeriğin sunumu açısından kipli önermelerin ayrı bir başlık altında ele alındığı görülür.(es-Sâfi, 1977, ss. 133-146)

Mısır'daki mantık çalışmalarına gelince; bu konudan bahsetmek aynı zamanda Mısır'daki modern zamanda üniversitelerin tarihinden bahsetmeyi gerektirir. Mısır'daki mantık çalışmalarına dair bir yazı yazan Mehran, Mısır'ın bu alandaki öneminden bahsederken Mısır'daki mantık çalışmalarının devamında Ezher'in varlığının çok büyük bir etkisi olduğunu vurgular. Çünkü burası kültür ve düşüncenin merkezi ve İslam dünyasının çeşitli yerlerinden gelen âlimler ve düşünürlerin dikkatini çekmekteydi ve bunların çoğu da Mısır'a araştırma ve eğitim için gelmekteydi.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 224) Buradaki çalışmalar yirminci yüzyıla gelinceye kadar, hicri 3-4. Yüzyıllardaki mantıkçıların yazdığı eski kitaplara şerh ve haşiyelerden ibaretti. Araştırmalarda herhangi bir orijinallik yok idi. Eserler şerh veya haşiyeleri açıklayan özet eserlerdi ve mantık felsefi kültürel geleneğin canlı bir parçası olma özelliğini kaybetmişti.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 226)

Ezher'in dışında modern anlamdaki ilk üniversite olan Kahire Üniversitesi 1908'de kurulmuştur. 20. Yüzyıldaki çalışmalar Mısır'daki üniversitelerin gelişimiyle bağlantılı olarak görülür ve üç dönem halinde incelenir. Önem vermenin başladığı dönem, altın çağ ve mevcut durum.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 227)

İlk dönemde, üniversitenin kuruluşu ile ilgili problemlerin yanında, oradaki eğitim problemleri ve mezunların yurt dışına gidip dönmelerinden sonraki durumlar ve daha sonrasında Oryantalistlerin bu üniversitede görev yapmaları yer alır.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, ss. 228-229) Bu bağlamda ilk önce İtalyanlar, sonra Almanlar ve daha sonra da Fransızlar ders vermişlerdir. İtalyanlardan Carlo Alfonso Nallino (1872-1938), Michelangelo Guidi (1886-1946) ders verirken; Alman hocalardan Spitta'dan (1853-1883) Eş'ari'nin mantıkla ilgili tutumunu, Paul Kraus'tan (1904-1944) İbn Mukaffa, Ebu Bekir er-Razi ve Fahrurrazi'yi okuruz. Yine Bergstrasser'den (1886-1933) Huneyn b. İshak, Galen ve diğerlerini, Tkatsch'dan *Şiir* kitabının Arapça neşrini öğreniriz.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 230) Devamında Mehran, J. Schaht, M. Meyerhof'tan bahseder. Fransızlardan ise Louis Massingnon'un (1883-1962) burada İslam Felsefesi ve Tasavvuf hocası olarak ders verdiği, ancak mantıkla ilgili bir iz bırakmadığı ifade edilir.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 231)

Mısır'daki mantık çalışmalarının bu ilk döneminin, Araplarda mantık ve ilim tarihine önem verme özelliğiyle öne çıktığı ifade edilir. Bu önem vermenin neticesi, müsteşrikler tarafında değil, onlara tabi olan mısırlı nesilde kendisini göstermiş ve nitekim 40'larda mantık konularında Arapça olarak bazı kitaplar telif edilmiştir. Ancak bunlar bir sonraki dönemdeki eserlerde bulunan ilmi seviyede değildir. Bu arada tarihi süreçte felsefi içeriklerin okullarda 1925'te seçmeli olarak okullardaki eğitim programlarına alınırken, zorunlu olması 1935'te gerçekleşmiştir. (Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 231)

İkinci dönem, keşif dönemi ve mantığın altın çağı olarak adlandırılır ve 40'lı ve 60'lı yılları kapsar. Bu dönemde mantığın bütün yönleri ve alt bölümleriyle gerçek manada bir ilgilenme söz konusudur. Bu dönemin başında Mısırda mantık çalışmalarının öncüsü olan Ebu'l-Alâ Afifi'nin yazdığı *el-Mantıku't-Tevcihî* adlı mantık kitabı karşımıza çıkar. Bu eser 1946'da liselerde ders kitabı olmuştur. (Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 232)

Yine bu dönemde Mısırlı hocaların ortaya koymuş oldukları tercüme, tahkik ve telif tarzındaki harika eserleri karşımıza çıkar. Bunlar;

Abdurrahman Bedevî (1917-2002): Bedevî, *Organon*'un Arapça tahkiki, Paul Kraus ve Max Meyerhof gibi bazı müsteşriklerin mantık eserlerinin tercümesi ve ayrıca Klasik ve Sembolik mantık kitaplarıyla öne çıkmıştır.³

Ali Sâmî en-Neşşâr (1917-1980): *Menâhicü'l-bağs 'inde müfekkiri'l-İslâm ve iktisâfü'l-menheci'l-ilmî fi'l-âlemi'l-İslâmî* (YLT, Kahire, 1947) ve *el-Mantıku's-şûrî münzû Aristo hattâ 'aşrine'l-hâzır* (Kahire, 1965) adlı eserleriyle öne çıkmıştır.⁴ Yazar bu ikinci eserinde, Arap ya da Müslümanların Yunan mantığına katkılarının ne olduğunu ifade etmek istemiştir. (Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 233)

Zeki Necîb Mahmud (1905-1993): Mehran'ın kendisini eserleri felsefi ve kültürel hayatımızda çok önemli bir yere sahip olan kişi olarak nitelediği yazar, *el-Mantıku'l-vaz'î* (I, Kahire, 1951; II, Kahire, 1961) adlı kitabıyla öne çıkmıştır. Yine onun *Nahve felsefetin ilmiyye* (Kahire, 1958) dikkat çekici diğer bir eseridir. (Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 233)

³ (Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 232) Ayrıca Abdurrahman Bedevî, hayatı ve eserleri için bkz. M. Cüneyt Kaya, TDVİA, *Bedevî, Abdurrahman* Mad., Ek-1, İstanbul, 2016, s.176-177.

⁴ Saîd Murâd, TDVİA, *Ali Sâmî Neşşâr* Mad., c.33, İst., 2007, s.22-24.

İbrahim Beyûmî Medkûr (1902-1995): Özellikle İbn Sina'nın *eş-Şifâ* kitabına yazdığı harika giriş ve aydınlatıcı araştırmalar öne çıkar. Bu çalışmalarda mantıkla ilgili önemli konuları ele almış ve Yunan mantığı ile bağlantısını ortaya koymuştur. Onun 1934 yılında Sorbonne'da yazdığı ve İslam Dünyasında Aristo'nun Organonu'nu ele aldığı doktora tezi (*L'Organon d'Aristote dans le monde arabe*, Paris 1934) henüz Arapçaya çevrilmemiştir.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 233)

Mahmûd Kâsım (1913-1973): Bu yazarın önemi, yazmış olduğu *el-Mantuku'l-hadîs ve menâhicu'l-bahs* (Kahire, 1966) adlı eserden kaynaklanmaktadır. Mehran'a göre günümüz araştırmacıları dahi bu eserden müstağni kalamaz.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 233)

Yahya Hüveydî (ö.2014) *Mantuku'l-bürhan* kitabının yazarıdır. Bu kitabın özelliği, başka kitaplarda olmayan çok derin bir üslup ve belirli bir felsefeye dayanıp kendi türünde yegâne bir eser olmasıdır. Bu dönemin özelliği ya çok derin çalışmalar olması, ya mantık ve tarihinde önemli konulara araştırmacılar için ışık tutmaları ya da belirli bir felsefî tutumu yansıtan çalışmalar olmasıdır.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, ss. 233-234)

Üçüncü dönem, mevcut durum: Bu dönem, bir önceki dönemin bir sonucu, gerçek bir mukaddemin gerçek bir talisi olarak görülür. Çünkü bu dönemin temsilcileri, altın çağ temsilcilerinin öğrencileridir.

60'lardan günümüze kadar uzanan bir dönemi kapsayan zamanla ilgili olarak bazı önemli noktalar dikkate verilir ki, bunlar:

a- Geleneksel Klasik Mantık çalışmalarına verilen önemin azalması. Bu dönemde ilgili alanla yazılan eserlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Mehran, kendi kitabı *Medhal ile'l-mantiki's-sûri* adlı eseri bu dönemin belirtilerinden biri olarak görür.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 234)

b- Buna karşılık, ilim felsefesi ve araştırma yöntemlerine olan büyük ilgi. Bu önem verme, Mahmud Kasım, Zeki Necip Mahmud ve Yahya Hüveydî gibi altın çağ hocalarında apaçık görülen bir durumdu. Son dönemdeki bu yaklaşıma olan önemin dikkatleri çektiği ve Mısır'daki felsefe bölümlerinin bu alanda birçok tez yaptırdığı aktarılır. Bu alandaki önemli yazarlardan bazıları şunlardır: Salah Kansuh (*Felsefetü'l-ilm*, 2. bsk., Beyrut, 1983), Azmi İslam ve Mahmud Zeydan (*el-Mantuku'r-remzî neş'etuhu ve tetavüruhu*, Beyrut, 1979). Bu yönelimin, mısır akademik aklının sahip olmaya başladığı özel bir fikrî mizacı yansıttığı, bunun da bilim ve bilimsel düşünceye iman olduğu ifade edilir.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, ss. 234-235)

c- Sembolik mantığa verilen önem. Mantığın yeni bir dalı olan bu kısım, Sâbit el-Fennedî, Zeki Necib Mahmud ve Abdurrahman Bedevî gibi öncü hocalar neslinde ortaya çıkmıştır. Ancak gerçek anlamda mantığın bir dalı olarak ve onun çeşitli konularına verilen önem ve araştırmada müstakil bir yöntem olması özelliğini kazanması 60'ların sonu ve 70'lerin başında olmuştur. Bu alanda Azmi İslam'ın *Üsesü'l-mantiki'r-remzî*, Mahmud Zeydan'ın *el-Mantiku'r-remzî*, Mehran'ın *Mukaddime fi'l-mantiki'r-remzî* gibi eserler yayınlanmıştır. Ayrıca başka dillerden de kitaplar tercüme edilmiştir.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 235)

d- Mantıkî açıdan dili ele alan felsefî araştırmalar. Bu alandaki çalışmalarda yine bir önceki kısımda olduğu gibi, öncü nesil denilen Zeki Necib Mahmud, Yahya Hüveydî ve Azmi İslam gibi yazarlar tarafından ele alınmıştır. Bu gelişmeler daha çok, analitik felsefenin öğrenilmesinden sonra ortaya çıkmış, Wittgenstein ve Russell ile ilgili özel çalışmalar yapılmıştır.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 236)

e- Arapça mantık kültürüne dönüş. Yazar önceki eğilimlere dikkat çekerek, bunların hep batıya bakış olduğu, ilerleme ve gelişmeyi kaçırmamak için kendi geçmişlerine dönmenin zorunlu olduğuna dikkat çeker. Bu konuya dikkat çektikten sonra, *bu nesil* diye adlandırdığı kendi ve sonrası kuşağın Arapça mantık kültürüne dönüş yaptığı bildirilir. Bundan amaç ise, buradaki yeni boyutların ortaya çıkarılması, kendi kültürlerinin tanınması, yine mevcut kültürün bilinip geçmişle bağlantısının kesilmesini önlemektir. Bu bağlamdaki eser olarak da, yazarın N. Rescher'den çevirdiği *Tatavvuru'l-mantiki'l-arabî* (Kahire, 1985) gösterilir. Devamında bu tarzdaki çalışmalar lisansüstü çalışmalarda kendisini göstermiştir.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, s. 236) Bu son tarzdaki çalışmaların ciddiyetine rağmen, sadece eğitim ve ders kitapları konusunda itici bir güç olurken, herhangi bir felsefî yönelimin bulunmadığı ifade edilir.(Muhammed Mehran Reşvan, 2004, ss. 236-237)

Mısır'daki mantık çalışmalarının dünü ve bugünü Mehran tarafından bu şekilde özetlenmiştir. Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde bazı teşebbüslere rağmen Mısır'a bir seyahat mümkün olmamıştır. Ancak bu bağlamda, özellikle Kahire Üniversitesi Felsefe bölümünde halen mantık hocalığı yapan İsmail Abdülaziz Afifî ve Helvan Üniversitesi Felsefe bölümü mantık hocası İkrâm Fehmi Hüseyin ile yaptığım yazışma ve görüşmeler sonunda ulaştığım kanaat şudur: Artık Mehran'ın son bölümünde belirttiği gibi Arapça mantık kültürü üzerine çalışmalar yapılmamaktadır. Bu tür çalışmalar daha çok Mehran'ın başlattığı çalışma-

lar olup 90'lardan sonra sona ermiştir. Mevcut çalışmalar daha çok diğer alanlardadır. Bu kısmın sonunda metinde geçenler dışında Mısır'da yayınlanan kitap veya çalışılan mantık tezlerinden birkaç örnek sunmak istiyorum.

a- *Kitaplar*

- 1- Azmi İslam, Risaletün mantıkiyye felsefiyye, Kahire, 1968. (Wittgenstein'den çeviri)
- 2- Abdurrahman Bedevî, el-Mantıku's-sûrî ve'r-riyazî, Kuveyt, 1977.
- 3- Muhammed es-Siryakûsî, et-Ta'rîf bi'l-mantıki's-sûrî, Kahire, 1980.
- 4- Muhammed Aziz Nazmi Salim, Tarihu'l-mantık inde'l-Arab, İskenderiye, 1983.
- 5- Muhammed Aziz Nazmi Salim, el-Mantık ve eşkâlühü, İskenderiyye, 1990.
- 6- Muhammed Mehran Reşvan, el-Medhal ila'l-mantıki's-sûrî, Kahire, 2004.
- 7- Muhammed Mehran Reşvan, Mebadiü't-tefkîri'l-mantıkî, Kahire, 1994.
- 8- İsmail Abdülaziz, Dirasatun fî tarihi'l-mantıki'l-arabî, Kahire, 1992. (Rescher'den çeviri)
- 9- İsmail Abdülaziz, el-Mantıku's-sûrî el-kadîm, Kahire, 1996. (Bocchenski'den çeviri)
- 10- İsmail Abdülaziz, Tarihu'l-mantık, IV. C., Kahire, 1997. (Dumitriu'dan çeviri).
- 11- İsmail Abdülaziz, Nazariyyetü'l-müveccihati'l-mantıkiyye, Kahire, 1993.
- 12- Zarif Huseyn, Müşkiletü'l-külliyât fî'l-mantıki'l-muâsır, Kahire, 2006.

b- *Tezler*

1. Abdünnebî, Celâl Ahmed, *Nazariyyetü'l-Mantık beyne Şeyhü'lislâm İbni Teymiyye ve Felâsifeti'l-Garb*, Dan. Ebû Yezid el-Acemî, Seyyid Rızkulhacer, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü Dâru'l-ulûm, Kahire-1989, 11+221 s., Y.L.T., K.M.Nu. 5278; K.D.Nu. 472.

2. Abdüsselam Seyyid, *Risâle fî İlmi'l-Mantık fî't-Tasdikât*, Câmîatü'l-Ezher, Külliyyetü Usûliddîn, Kahire, 196 s., Dr.T., U.K.Nu. 104.

3. Afîfî, İsmail Abdülaziz, *el-Egâlitü'l-Mantıkiyye*, Dan. Yahya Hâmid Hüveydî, Kahire- 1985, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü'l-Âdâb, Y.L.T., 375 s., K.M.Nu. 4323.

4. Afifî, İsmail Abdülaziz, *Medresetü Bağdad ve Eserühâ fi Tatavvuri'l-Mantık el-Arabî*, Dan. Muhammed Mehrân Reşvân, Kahire-1989, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü'l-Âdâb, Dr.T., 312 s., K.M.Nu. 5250; K.A.Nu. 222.

5. Ahmed, Lutfi Münib, *Nazariyyetü'l-Kiyem el-Hulkiyye inde Etbâ'i'l-Vad'iyyet el-Mantikiyye ve Tatbikatühâ et-Terbeviyye*, Câmi'atü Ayn Şems, Külliyyetü't-Terbeviyye, Kahire-1963, 165 s., Y.L.T., A.Ş.M.Nu. 211.

6. Ali, Mâhir Abdülkâdir M., *ez-Zerriyyetü'l-Mantikiyye beyne Rasıl (Bertrand Russell) ve Fitcenştayn (Ludvig Wittgenstein)*, Câmîatü'l-İskenderiyye, Külliyyetü'l-Âdâb, İskenderiye-1974, 252 s., Y.L.T., A.Ş.M.Nu. 1648.

7. Batâtî, Mübârek Kâsım el-, *Eserü'l-Fikr er-Revâkî el-Mantikî ve'l-Ahlâkî fi'l-Fikri'l-İslâmî*, Dan. Tefvik et-Tavîl, Emire Hilmi Matar, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire-1988, 348 s., Dr.T., K.M.Nu. 4960; K.A.: 219.

8. Câdd, Ahmed Fuad K., *Leibnits (Gottfried W. Leibniz) ve'l-Mantikü't-Tahlîlî*, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire-1959, 154 s., Y.L.T., K.M.Nu. 58.

9. Fecr, Hâmid İbrahim, *el-Vad'iyyetü'l-Mantikiyye fi Mısr, Câmîatü'l-Ezher*, Külliyyetü Usûliddîn, Kahire, 338 s., Y.L.T., K.Nu. 192.

10. Gamrî, Afaf Abdülaziz el-, *el-Mantık inde İbni Teymiyye*, Dan. Ebu'l-Vefâ et-Taftâzânî, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire-1984, 7+313 s., Y.L.T., K.M.Nu. 4226.

11. Halil, Hâmid Kâmil, *el-Üsüsü'l-Mantikiyye li Felsefeti Pirs Sanders (Pierce Charles Santiago Sanders) (1839-1914)*, Kahire-1977, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü'l-Âdâb, 314 s., Y.L.T., K.M.Nu. 2179-2180.

12. Huseyn, İkrâm Fehmî, *et-Taklîdî't-Tıbbî el-Mantikî fi Medreseti'l-İskenderiyye*, Dan. Muhammed Mehrân, Câmîatü'l-Kahira, Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire-1991, Y.L.T., K.A.Nu. 408.

13. İbrahim, Abdülaziz Mecdi, *Mevkîfü's-Sühreverdî mine'l-Mantık el-Aristî (Aristoteles)*, Câmîatü'l-Ezher, Külliyyetü Usûliddîn, Kahire, 322 s., U.K.Nu. 667.

14. İslâm, Azmî Musa, *Risâletün Mantikiyye Telif Ludvig Fitcenştayn (Ludwig Wittgenstein), Tercemetün İlmiyyetün ma'a Ta'likâtin Mukârenetin*, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire-1966, c.1-2, Dr.T., K.M.Nu. 443.

15. Muhammed, Nâsır Hâşim, *el-Mantık inde İbni Hazm*, Dan. Fevkiye Hüseyin Mahmud, Câmi'atü Ayn Şems, Külliyyetü'l-Benât, Kahire-1990, 262 s., Y.L.T., A.Ş.M.Nu. 7070; Ü.M.Nu. Re.Cim, 160, Nas.

16. Neşşâr, Ali Sâmî en-, *Müşkiletü'l-Kiyâs fi'l-Âlemi'l-İslâmî (Nakdü'l-Müslimîn li'l-Mantık)*, Dan. Mustafa Abdürrâzık, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire- 1942, Y.L.T., K.M.Nu. 94.

17. Nüveyhî, Sühâm Mahmud , *el-Mantık ve Menâhicü'l-Bahs fi Felsefeti Con Sutart Mil (John Stuart Mill)*, Câmi'atü Ayn Şems, Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire-1977, 351 s., Y.L.T., A.Ş.B.Nu. 20859.

18. Reşvân, Muhammed Mehrân, *Fikretü'd-Darüreti'l-Mantıkıyye*, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire-1967, 7+215 s., Y.L.T., K.M.Nu. 598.

19. Riydî (Reydî?), Abdülfettâh Muhammed er-, *el-Mantık fi Mezhebi Bradli (Francis H. Bradley), Bahsün fi Nazariyyeti'l-Mantiki'l-Misâli*, Dan. Yahya Hâmid Hüveydî, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire-1971, 611 s., Dr.T., K.M.Nu. 925; K.A.Nu. 422.

20. Rîydî (Reydî?), Abdülfettâh Muhammed er-, *en-Nefsâniyyetü'l-Mantıkıyye inde Con Sutart Mil (John Stuart Mill), Bahsün fi Nazariyyeti'l-Mantık*, Câmîatü'l-Kâhira, Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire-ts., 249 s., Y.L.T., K.M.Nu. 542.

21. Sâlih, Sa'deddîn es-Seyyid, *Cühüdü'l-Müfekkîrîn fi'r-Reddi alâ Mantiki'l-Yûnan*, Câmîatü'l-Ezher, Külliyyetü Usûliddîn, Kahire-1980, 460 s., Dr.T., U.K.Nu. 1249.

22. Seyyid, Emin Bedevî es-, *Ahkâmü'l-Kadâyâ fi Fenni'l-Mantık*, Câmîatü'l-Ezher, Külliyyetü Usûliddîn, Kahire, 62 s., Dr.T., U.K.Nu. 81.⁵

Gerek kitap ve gerekse de tez listelerine göz atıldığında daha önce belirtilen açıklama kısmındaki içeriklere uygun tarzda bir çeşitlilik taşıdığını görürüz. Burada, hem klasik hem de sembolik tarzda çalışmalar mevcuttur. Sembolik mantık alanındaki çalışmaların Ezher ve Daru'l-ulûm'da yapılmadığı göze çarpar.

Bunların dışında bizzat kendimin kütüphane ziyaretlerimde karşılaştığım içerikler, yukarıda verilen listeye benzerlik taşımakta, hatta bazı tekrarlar içermektedir. Yukarıdaki listeden sonraki zamanda yapılan kütüphane taramalarında klasik mantık içerikli çalışmaların daha da azaldığı görülmektedir. Klasik mantık

⁵ (2001) Bu yazıda geçen tezler incelenmiş ve sadece bazıları buraya eklenmiştir. Zira ilgili makale Mısır dışındaki bazı ülkeleri de kapsamaktadır.

dışındaki diğer mantık sistemlerine dair yapılan çalışmalar daha çok 2000’li yıllardan sonrasını kapsamaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- 1- Ahmed Reşvan, Mantıku’l-alâkât ve eseruhu fi tetavvuri’l-mantıki’l-muâsır, 2006.
- 2- Abeer Abdulgaffar, el-Medresetü’l-bolondiyetü ve tetavvuru’l-mantıki’l-muâsır, 2005.
- 3- Salah Osman, el-Kıyasu ve’l-burhan fî mantıki Ebi’l-Berakât el-Bağdâdî, 2002.
- 4- Ahmed Mahmud, Nakdü’l-Eşâire li’l-mantıki’l-Aristî, 2001.

Bu bağlamda son olarak kendisi de bir felsefeci olan Kahire Üniversitesi rektörünün aldığı bir karardan bahsetmek isterim. O da, üniversitenin bütün bölümlerinde birinci sınıflarda *Eleştirel Düşünce* (et-tefikirü’n-nakdî) dersinin zorunlu kılınmasıdır. Yine Mısır Felsefe Cemiyeti’ne ait dergide de çalışmalar yayınlanmaktadır.

II. Türkiye’de Mantık Eğitimi ve Mantık Çalışmaları

Ülkemizdeki mantık eğitiminden kasıt, lisans seviyesindeki eğitimidir. Bilindiği gibi, mantık dersleri ülkemizde temelde iki fakültede okutulmaktadır: İlahiyat Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi. İlahiyat Fakülteleri ya da benzer içerikte eğitim yapan okullarda mantık dersi, tıpkı eski medrese sistemlerinde olduğu gibi, bir usul ya da alt yapı dersi olarak müfredatta yer alır. Öğretim dönemleri farklı olmakla beraber mevcut durumda haftada 2 saat/kredi üzerinden ders verilmekte olup, yalnızca bir dönemdir. Bu da toplamda 28 saat/kredi yapar ki, vize sınavları çıkartıldığında en fazla 26 saat bu içeriklerden bahsetme imkanı vardır. İçerik olarak, bazı ilaveler olsa da, I. Kısımda Mısır’la ilgili bahiste belirtilen konular öğrenciye sunulmaktadır. Yani Klasik Mantık dediğimiz içerikler anlatılır.

Edebiyat fakültelerinde ise, başta Felsefe bölümü olmak üzere Sosyoloji ve Psikoloji bölümlerinde mantık dersleri yer alır. Felsefe bölümlerinde klasik mantık içerikleri tek dönem 3 saat/kredi veya çift dönem 2+2 şeklinde okutulurken, diğer bölümlerde bazen zorunlu bazen de seçmeli tarzda 3 veya 4 saat/kredi olarak okutulmaktadır. Yine bu bölümlerde modern mantık içerikleri de benzer tarzda müfredatta yer almaktadır. Bunların dışında son yıllarda rağbet gören ve mantıkla ilgili içeriklerin verildiği, Eleştirel Düşünce dersleri de yer almaktadır. Hatta bazı hocalar, klasik mantık yerine bu içerikleri öne çıkarmaktadır. Bunların dışında, yani Klasik ve Modern mantık içerikleri, İnfornel mantık içeriklerinin verildiği bilgisine de sahibiz.

Türkiye'deki Mantık Çalışmalarına gelince, bu konuyu inceleyen birkaç müstakil çalışma karşımıza çıkar. Bunlardan biri Necati Öner'e aittir.⁶ Öner verdiği detayda, ülkemizdeki mantık çalışmalarının geçmişine gider ve Tanzimat dönemine dikkat çeker. Bu dönemde eğitim dili değişmiş, dolayısıyla kitapların dili de değişmiştir. Bu dönemde çeviri, şerh ve telif eserler listesi verilir ki, bunların çoğu klasik mantık içerikli eserlerdir.(t.y., s. 6) Öner yazının devamında klasik içerikli mantık çalışmalarından çeşitli örnekler verir.(t.y., s. 8) Avrupa'daki bazı gelişmeler sonucunda *bilimlerde metot* muhtevaları da mantık konularına dahil edilmiş ve buna uygun olarak ülkemizde bu tarza uygun eserler ortaya konulmuştur.(t.y., ss. 6-8)

Yeni mantık, ya da matematiksel mantık çalışmaları ise ülkemizde 30'lu yılların sonlarına doğru kendisini gösterir. Burada öne çıkan figür Hans Reichenbach'tır. Bizdeki taraftarı ise Nusret Hızır'dır. Onun ardından 60'lı yıllarda Teo Grünberg karşımıza çıkar.(t.y., ss. 9-11)

Öner'in bu izahları ülkemizdeki çalışmaların genel bir haritasını çizerken, benzer tarzdaki diğer bir çalışma da bu alandaki çalışmaları yorumlar.⁷ Öner'in çalışmasının bir devamı diyebileceğimiz bu çalışma, Yeni mantık alanındaki çalışmalar daha detaylı ele alırken, özellikle son yıllardaki çalışmaları iki boyutta ele alınır. 1. Klasik mantık çalışmaları: Necati Öner ve öğrencileri. 2. Modern mantık çalışmaları: Teo Grünberg ve arkadaşları. Yazar bu tasniften sonra detayları da verir.(1999, ss. 47-49) Çüçen, o tarihe göre, son on yılın mantık çalışmalarına bakıldığında, adı geçen iki önemli yazarın eserlerinin etkisinin hala devam ettiğini ve onların çalışmaları üzerine bir katkının yapılamadığından muzdariptir.(1999, s. 49) İsmail Köz'e ait benzer içerikli diğer bir çalışma ise, bu alandaki gelişmelerin geçmişi ve oluşumuna değinir. Bu çalışma önceki çalışmalarla benzer yönleri içermekle beraber okuyucuya daha güncel ve sistematik bir eserler listesi sunar.(2002) Köz yaptığı değerlendirmede, bu alandaki çalışmaların yeterli düzeyde olmasa da hatırı sayılır çalışmaların olduğunu ve gerek akademik ve gerekse de üniversite dışında araştırma yapanların dikkatlerini mantık bilimine çevirdiklerini belirtir.(2002, ss. 158-159)

⁶ Necati Öner, "Türkiye'de Mantık Çalışmaları", *Felsefe Dünyası*, 6 (1992): 2-10.

⁷ A.Kadir Çüçen, "Modern Türkiye'de Mantık Çalışmaları", *Felsefe Dünyası*, 30 (Şubat 1999): 45-59.

Değerlendirme

Yukarıda verilen bilgiler çerçevesinde şunları söyleyebiliriz. Öncelikle mantık eğitimi konusuna baktığımızda, geçmişte aynı bilim ve kültür geleneğinden beslenen iki ülkede özellikle klasik mantıkla ilgili öğretim içeriklerinde bir benzerlik, aynılık söz konusudur. Daha sonra gelişen Modern mantık için de aynı şeyi söylemek mümkündür.

Her iki ülkedeki mantık çalışmalarına gelince; iki ülkenin 20. Yüzyılın başlarındaki durumları bu alandaki çalışmaların seyriyle doğru orantılı olduğu söylenebilir. Çünkü ülkelerin bağımsızlığı, istikrarı bilimsel çalışmaları doğrudan etkiler. Bu açıdan bakıldığında modern anlamda ilk üniversite olan Kahire üniversitesi 1908’de kurulmakla beraber, gerçek anlamda 1925’ten sonra verimli olmaya başlamıştır. Bu noktadan yola çıkıldığında Mısır’da mantık çalışmalarının daha önce başladığını söyleyebiliriz. Buradan mezun olan öğrenciler 30’lu yıllarda Avrupa ülkelerinde doktora yaparak mantıkla ilgili ilk çalışmalarını ortaya koymuşlardır. (İbrahim Medkur, doktora, 1934). Yine 30’lu yıllar batılı oryantalistlerin Kahire’de hocalık yaptığı ve burada yeni mantık çalışmalarını tanıttıkları yıllardır. Oryantalistlerin yetiştirdiği öğrencilerin çalışmaları kendisini 60’larda göstermiş ve bu yıllar altın çağ olarak nitelenmiştir. Bu yıllarda daha çok Modern mantık çalışılırken, Klasik mantıkla ilgili metin neşirleri yapılmıştır. 80’ler ve 90’larda Muhammed Mehran sayesinde Arapça mantık (el-mantiku’l-Arabî) rüzgârı esmiş ama daha sonra bu akımda yerini yeni mantık çalışmalarına bırakmıştır.

Ülkemizde ise, 1933’de İstanbul üniversitesi, 1946’da Ankara üniversitesi açılmıştır. Tarihî olarak geç başlayan yükseköğretim, çalışmaları da geciktirmiştir. Her ne kadar önceden gelen miras devam etmiş olsa da, Klasik mantık alanında ilk doktoranın 1957’de (Necati Öner) olması çalışmaları geciktirmiştir.

30’lu yıllardaki Avrupa’nın siyasi ortamından kaçarak ülkemize gelen bazı bilim adamları özellikle İstanbul üniversitesinde Modern mantıkla ilgili çalışmaların ortaya çıkması ve gelişmesinde büyük öneme sahiptirler. Bu olgu, Mısır’a benzerlik taşımaktadır. Ancak orada öğreticilik yapan kişilerin sayısı ve etkisi daha fazladır.

İkinci kısımda değinildiği gibi, gerek klasik ve gerekse de yeni mantık çalışmaları çeşitli nedenlerden dolayı yavaş ilerlemiş olsa da, özellikle 80’ler ve 90’lardan sonra çalışmalar hızlanmış ve önemli eserler ortaya konmuştur. Her iki alandaki akademisyenler son on yıldır bilimsel toplantılar düzenlemekte ve bu alandaki problemlere dair çözümler üretmeye çalışmaktadırlar.

Ayrıca son yıllarda devlet (TYEKB) ve özel yayın evleri (Litera ve Klasik) tarafından mantıkla ilgili (özellikle klasik mantık) çalışmaların yayını artmış ve bu alandaki okuyuculara sunulmuştur. Yine belki de bu alandaki en büyük boşluklardan birisi olan müstakil bir mantık dergisi de “Mantık Araştırmaları Dergisi” adı altında 2019 yılında yayın hayatına çıkmayı beklemektedir.

Son olarak, her iki ülkedeki çalışmalar nicelik ve nitelik açısından değerlendirildiğinde, özellikle nicelik açısından Mısır'ın öne çıktığını söylemek mümkündür. Bunun sebebini de o ülkede çalışan araştırmacıların ortaya koydukları çalışmalarda, Türkiye’de olduğu gibi, bir dil problemi (Arapça) yaşamamalarına bağlayabiliriz. Zira gerek tahkik, gerek telif türü eserlerde yararlanılan klasik kaynaklarda dil Arapça’dır.

KAYNAKLAR

- ÇÜÇEN, A. Kadir (1999). Modern Türkiye’de Mantık Çalışmaları. *Felsefe Dünyası*, (30), 45-59.
- ES-SÂFÎ, M. (1977). *Tavdîhu ’l-Mantuki ’l-Kadîm*. Mektebetü’l-Ezher.
- ANAY, Harun (2001). İslam düşüncesi ve Batı felsefesiyle ilgili Arapça yüksek lisans ve doktora tezleri. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2001/1(10), 239-305.
- KÖZ, İsmail (2002). Modern Türk Düşüncesinde Mantık Çalışmaları. *AÜİFD*, XLIII(1), 135-169.
- REŞVAN, Muhammed Mehran. (2004). *Dirâsâtun fi ’l-Mantık Inde ’l-Arab*. Kahire: Daru Kuba.
- ÖNER, Necati (t.y.). Türkiye’de Mantık Çalışmaları. *Felsefe Dünyası*, (6), 2-10.